

**Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık:
Kurumsal Bir Değerlendirme**

**The Qadi In Ottoman Justice And Administrative System:
An Evaluation Of Institutional**

Şeniz Anbarlı BOZATAY¹, Konur Alp DEMİR²

Öz

Osmanlı Devleti'nde kadı, kaza adı verilen yerleşim yerlerinde, belirli bir süreliğine mülki idare amiri, yerel yönetici ve emniyet müdürlüğü görevlerini yerine getirmek için merkezi yönetim tarafından atanan, şer'i ve idari yargıdan tek başına sorumlu olan bir kamu görevlisidir. Beledi ve mülki görevleri için merkezi yönetimin desteğini alarak halka hizmet götüren kadı, bu hizmetler yerine getirilirken, koordinasyonu sağlayan bir görevli gibi hareket etmiştir. Günümüzde yargı organlarının yaptıkları hukukilik ve yerindelik denetimlerinin kadı tarafından yapılıyor olması, bu kurumun önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı Devleti'nde adli, idari ve belediye hizmetlerini yerine getiren kadılığın yapısını tarihsel bir analizle açıklamaktır. Kadılık kurumunun hangi nedenlerle güç kaybederek ortadan kalktığı konusunda değerlendirmelere yer verilmesi de öncelenen amaçlar arasındadır. Çalışmanın temelini oluşturan nedensellik, kadılık kurumunun çok farklı görevleri aynı çatı altında yürütmesinin ve yüzyıllar boyunca görev alanında göstermiş olduğu başarıların temel nedenlerini, kurumsal bir içerikle incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Adalet, Osmanlı Yargı Teşkilatı, Kaduların Atanması, Naib, Subaşı.*

JEL: D73

Abstract

A qadi in Ottoman Empire was a public official who was appointed by central administration and responsible for the implementation of Islamic religious and administrative justice. They used to serve as acivilian authority, local administrator and higher security director in subdistricts called "kaza" for a certain period of time. Qadis, who were supported by central administration, used to wrok for public welfare and coordinate all the services whilw doing so. Legality and legimacy supervisions, which underlines the importance of this institution. The primary objective of this study is to historically analyze and describe the institution of qadi, who coordinated judicial, administrative and municipal services in Ottoman Empire. Besides, one of the important concerns is to shed light on the reasons why such an institution lost power. In consideration of

¹ Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, sanbarli@comu.edu.tr

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, konuralpdemir@yahoo.com.tr

causality, the study also attempts to lay bare the major reasons that underlie the successful operation of this institution which single-handedly provided abovementioned services.

Keywords: Justice, Ottoman Judicial Organization, Appointment Of Qadis, Naib, Subaşı.

JEL: D73

1.GİRİŞ

Osmanlı Devletinin yüzyıllar boyunca üç kıtaya hükmedebilmesinin nedeni, devletin idari birimlerinin temel dayanak noktasının adalet üzerine inşa edilmesidir. Adalet ve diğer idari görevlerin birbirleri ile yakından ilgili olmasının en önemli gerekçesini bu gereklilik oluşturmuştur. Kadılık kurumu, belirtilen durumun açık bir şekilde gözlemlendiği kurumlardan birisidir.

Osmanlı Devleti'nde bir kurum olarak kadılığın temel görevinin adliye işleri ile uğraşmak olduğu düşünülebilir. Ancak kadı, yargıçlık yetkisinin yanında yerel halka hizmet veren birçok görevi de yerine getirmesi için yetkilendirilmiştir. Bu noktada dikkat çeken husus, birbirlerinden farklı görevlerin sadece bir kişinin sorumluluğunda toplanmış olmasıdır.

Kadılar, yargı görevlerinin yanı sıra, idari, beledi ve güvenlik konularında da, görev yaptıkları kazalarda tek söz sahibi olmuşlardır. Halka hizmet götürmek devletin temel görevi olduğundan, devlet kendi atadığı temsilcileri aracılığıyla hizmetleri aksatmadan yerine getirmeye çalışmıştır. Halkın güvenliği, sosyal ihtiyaçları ve diğer idari hizmetleri bir bütün içerisinde değerlendirilmiş ve kamu hizmetleri açıkça adli, idari ve beledi şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Dolayısıyla bu görevleri icra edecek ayrı ayrı görevliler istihdam edilmemiştir.

Çalışmada, Osmanlı adalet anlayışının siyasi kültüre ilişkin özelliklerinden başlayarak, yargı teşkilatına genel bir giriş yapılmak suretiyle kadılık kurumu değerlendirilmektedir. Böylelikle, kadınların eğitimi, tayini, yardımcıları, adli ve idari görevleri incelenerek, kadılık kurumunun ortadan kalkması gibi hususlar çalışmanın ilgi alanına dâhil olmakta, konu kurumsal bir değerlendirmeye aktarılmaktadır.

1.1. Osmanlı Adalet Anlayışı Ve Yargı Sisteminin Ana Hatları

Adalet, en üstün değerlerden biri olarak Tanrı'dan hemen sonra gelen ve salt iyiyi karşılayan *mutlak iyi* biçiminde tanımlanmaktadır. Bu aşkın adalet tanımına ek olarak yerleşik tanım ise hakka saygı, kusurlu kimsenin zararı ödemesi, başkasına ait olanın verilmesi, her insana hak ettiği cezanın verilmesi, ahde vefa ilkesi gibi kuralları içermektedir. Adalet tanımlamalarındaki ortak nokta, hak sahibi kimseye hakkının teslim edilmesidir (Öktem, Türkbağ, 2003: 66-68).

Adalet, Osmanlıların topluma ve devletin toplum içindeki rolüne bakış biçimlerindeki anahtar kavramdır. Osmanlı devlet adamları için öncelikle istikrarı temsil eden bu kavrama göre, toplumdaki her topluluk ve birey başkalarının haklarını çiğnemeksizin kendi sınırları içinde kalmalı, yönetim, hukukun çizdiği sınırlar içinde yönetmeli ve sınırı da zorla kabul ettirmemelidir (Zürcher, 2003: 28-29).

Buradan hareketle Osmanlı yargı sisteminin, adaleti eşit biçimde dağıtma esası üzerine inşa edilirken, yalnızca yönetilenleri değil, yöneticileri de sınırlayan bir felsefeyi temel aldığı dikkati çekmektedir.

1.2. Osmanlı'da Adalet Anlayışının Dayanakları

Osmanlı devlet yönetiminin adil bir sistem meydana getirmesinin temelinde, Türk devlet geleneği ve İslam dinine bağlılık yatmaktadır (Aslan, 2010: 3). Adalet Dairesi, İslam'dan kaynak alan önemli bir siyaset

kurumu olarak, toplum önderlerinin yöneticileri denetlemesinde anahtar bir rol oynamıştır. Müslümanlar, Adalet Dairesi'ni Kuran-ı Kerim ve Sünnet'teki adalet anlayışı temelinde zenginleştirmiş, Müslüman yöneticiler de uygulamalarında adaleti işlevselleştirmeye gayret etmişlerdir (Okumuş, 2005: 46).

Osmanlı sultanları, adaletin sağlanması konusunda etnik köken ayırt etmeksizin şikâyet ve dilekleri kabul etmekle kalmayıp, adaletin geciktirilmeksizin gerçekleştirilmesinin, yönetimin çıkarlarının en iyi yolu olduğunu düşünmüşlerdir (Demirci, 2002: 96). Osmanlı Devlet yöneticilerinin fethettiği topraklara hemen bir kadı atayarak o topraklarda İslam dininin ve Osmanlı Devleti'nin egemen olduğunu vurgulaması, bu düşüncenin en iyi göstergesidir (Akbulut, 2000: 219-220; Durhan, 2008: 56).

Mecelle'nin 58. maddesine eklenen bir hüküm ile “*yönetenlerin yönetilenler hakkındaki icraatları, onların hak ve menfaatlerini ihlal etmeyecek mahiyette işlerin düzenlenmesi ile kabil olacaktır, Raiyye hükümdarın mezhebinden hariç de bulunsa ölçü değişmez, adalet icapları şaşmaz*” (Gür, 1977:153) anlayışı kayıt altına alınmıştır. Yönetime bağlı kişilerin başka din ya da mezheplerden de olsa adaletle yönetilmek hakkına sahip olduğuna ilişkin anlayışın, İslam siyasal düşüncesinde ilk kez Medine Anayasası'nda ifade edilen görüşten kaynak aldığı göze çarpmaktadır.

Medine Vesikasına (Anayasası'na) dikkatle bakıldığında, Hz. Muhammed'in Allah'ın kendisine öğrettiği siyaset ile insanlığın temel sorunlarını çözecek esasları ve insani değerleri göz ardı etmeyen bir anayasa hazırladığı görülmektedir (Yılmaz, 2009: 128).

1.3. Adaletnameler

Osmanlı'da halka adalet dağıtmada adaletnamelerin önemli bir yeri olduğu dikkati çekmektedir. Adaletnameler, devlet otoritesini temsil edenlerin otoritelerini halka karşı kötüye kullanmalarının önlenmesinde, yetkileri olağanüstü tedbirlerle yasaklayan padişah hükümleridir. Adaletnamelerde eski İran imparatorluklarına kadar uzanan Orta-Doğu devlet ve hükümdar anlayışı bulunmaktadır. Hükümdarın bütün otoriteler üzerinde yer alan mutlak otoritesi, bir haksızlığın giderilmesi için son çare biçiminde ortaya çıkmaktadır. İran geleneğinde adaletin yerine getirilmesi, hükümdarın sınırsız otoritesinin ortaya çıkması için bir fırsattır. Zira adalet, yasalar ve mahkemelerin uygulamalarıyla değil bizzat hükümdarın af ve bağışlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Türk-Moğol geleneği, adaleti değişmez bir töre ve yasanın tarafsızlıkla uygulanması şeklinde algılamaktadır (İnalçık, 2000: 75).

Osmanlı hükümdarının, kadıların ve yerel yöneticilerin kararlarındaki haksızlıkları gidermede çıkardığı adaletnameler, hükümdarın yargı alanında da son sözü söylemek yetkisine sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu uygulamanın, Osmanlı sultanlarının yasama ve yürütme faaliyeti yanında yargı fonksiyonunu da yerine getirdiklerinin kanıtıdır. Osmanlı hükümdarının sahip olduğu mutlak egemenlik gücü, İkinci Meşrutiyet'e kadar sürmüş, halk, hükümdar otoritesinin üstünde yalnızca Tanrı iradesinin bulunduğunu ve hükümdarın sorumluluğunun ancak Tanrı önünde ve kendi vicdanına karşı olduğunu benimsemiştir (Güriz, 2003: 438-443).

1.4. Şikâyet Kurumu

Osmanlı'da adalet kavramı, halkın şikâyetlerini doğrudan hükümdara sunabilmesi ve yine onun emriyle haksızlıkların giderilmesini açıklamaktadır. Divanı Hümayun'un temel görevi de budur. Hükümdar, halkın şikâyetlerini almak için hemen her fırsatı değerlendirmiş, hatta doğrudan doğruya halktan şikâyet topladığı da olmuş (Cuma namazı sonrasında, ava ve sefere çıkarken) ve bunları değerlendirdiği ölçüde de adil kabul edilmiştir. Hükümdara doğrudan ulaşabilme önemli görülmüştür. Çünkü Allah'tan başkasına karşı sorumluluğu

olmayan sultan, tek otorite olarak haksızlığı giderecek en üst merci, adaletin son başvuru yeridir. Bundan dolayıdır ki herkes, birey ya da toplu halde ona şikâyetini götürebilmelidir (İnalçık, 2000: 49).

Ülkenin herhangi bir yerinde adaletsizlikle karşılaşan, zulüm gören ya da mahalli kadılar tarafından haklarında yanlış karar verildiğini düşünenler, valilerden, askeri sınıftan şikâyeti bulunanlarla vakıf mensuplarının haksız davranışlarına muhatap olanlar için divan yolu açıktır. (Halaçoğlu,1995:9) Bütün bir kaza halkını temsil edenler, doğrudan kadiya giderek onun aracılığı ile arz-i hal'de bulunabilmektedirler. Şikâyet defterleri, arz-ı mahzarlar (bir grubun dilekçesi) bu kurumun işleyişi ile ilgilidir. Başlıca şikâyet konuları:

- Kadının verdiği hükmü tanımayıp gereğini yerine getirmeyenlere karşı şikâyetler.
- Kişiler arasındaki hak davaları.
- Askeriye'nin reayadan kanuna aykırı olarak para ve eşya alınması ile ilgili şikâyetler (adaletnamelerin genel konusudur).
- Halkın, kanuna aykırı biçimde alınan vergilerden şikâyetleri (İnalçık, 2000: 51-52; Karpat,2002: 33).

Osmanlılar döneminde şikâyet kurumu, İslam devletlerinde bazen halife bazen de sultanın dinlemeyi üstlendiği korunmasız kişilerin, ayrıcalıklı konumlarını kullanmak suretiyle haksızlık yaparak zarara uğramalarına neden olan nüfuzlu yöneticilere karşı şikâyette buldukları mezalim mahkemelerine (Muddazir, 1992: 56) benzetilebilir.

Yine Osmanlı'da devletin, siyasi, idari, yargısal, ekonomik ve askeri işlerinin tartışıldığı Divan-ı Hümayun'un şûra meclisine benzerliği tartışılmıştır. Farklı konularda haksızlıklara muhatap olduklarını iddia edenlerin, bir mezalim divanı da olan bu kuruldaki savunmalarına bakılarak, kurulun bir şûra meclisinin işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Bunun yanında Osmanlı'da şikâyetlere cevap olarak padişahın gönderdiği hükümler şikâyet defterlerine kaydedilmiştir ki bu durum, iktidara yönelen taleplerin nasıl sonuçlandırıldığına yönelik idari işlemlerin seyrini göstermektedir. Daha önemlisi, söz konusu idari uygulamalar, haksızlığı gidermek amacına hizmet etmeleri bağlamında tarihteki yerleriyle anlam bulmaktadırlar (Anbarlı, 2006: 163).

Hükümdarın adaletsizlikleri çözecek son karar olarak benimsenmesi geleneği tarihsel süreçte Doğu devletlerinde olduğu gibi Avrupa'da da yaygındır. Avrupa'da şikâyetnamelere benzer biçimde, iktidara bir tür itiraz hakkının tanındığı isyankâr defterleri bulunmaktaydı. Bu defterlerinin yazarlarında kesinlikle isyana kalkışma bilinci olmadığı gibi monarşiye gösterilen sadakat duygusunda da eksiklik yoktu. Ancak yerel eşraf tarafından ikna edilerek ya da zorlanarak yönlendirilen kişinin, başkaldıranları temsilen krala bu tür bir isyankâr defteri ilettiği de olmuştur. Bu tür girişimler daha çok isyan kıskırtmaları kabul edilerek cezalandırılmışlardır (Berce, 2003: 17-19).

1.5. Osmanlı Yargı Sisteminde Yargılama Yetkisinin Kullanılışı

Osmanlı Devleti bir İslam devleti olması sebebiyle idari ve şer'i teşkilatlanmasında diğer İslam Devletleri'ni kendisine örnek almıştır (Demirkaya, 1998: 307). İslam hukuk düzeni toplumun tamamına yönelik, yaşam tarzları üzerinde hükümler veren bir sistemdir (Ortaylı, 2010: 61-62). Emevi, Abbasi ve Selçuklu Devletleri, Osmanlı Devleti'ne yargı teşkilatını oluşturması aşamasında kaynaklık etmişlerdir. Ancak, Osmanlı Devleti bu devletlerden yargı teşkilatını alırken kendi toplumsal yapısının gerektirdiği koşulları göz önünde bulundurarak bazı değişikliklere gitmiştir (Durhan, 2008: 55).

İslam hukuku dört kaynak üzerinde şekillenmektedir. Bunlar: Kur'an, Sünnet, İcma-i Ümmet ve Kıyastır. İslam dininde egemenlik anlayışı doğrudan Allah'a bağlıdır ve gerçek egemenlik sahibi olan Allah'tır.

Devlet başkanı ise İslam Peygamberi'nin halefi olarak halife unvanı ile devleti yönetmiştir (Özkorkurt, 2007: 230).

İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Muhammed devlet başkanı sıfatıyla yargılama yetkisini elinde bulundurmıştır. Ancak geçen zaman içerisinde İslam Devleti'nin toprakları genişlemiş ve Müslüman olan insan sayısı artmıştır. Dolayısıyla yargı yetkisinin tek bir kişi tarafından yerine getirilmesi imkânsız bir hale gelmiştir. Belirtilen sorunu aşmak için yargı yetkisi ile donatılmış kişilerin bazı bölgelere hâkim unvanıyla atanması yoluna gidilmiştir. Hz. Muhammed kendisine yakın bölgelerde yargı yetkisini bizzat yerine getirirken uzak bölgelerde ise yargı yetkisi kendisinin görevlendirdiği memurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Memurlar yargılama konusunda bağımsız olmakla birlikte Hz. Muhammed bu memurların kararlarını sadece temyiz adı altında incelemiştir. Böylece İslam Devleti'nde ilk kadı atamasının Hz. Muhammed tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ancak Hz. Ömer döneminde kadılık bir meslek olarak kabul edilmiş ve tayinlerin belirli kurallara göre yapılması karara bağlanmıştır (Anıl, 1993: 33).

Halife, yargı yetkisi de dâhil olmak üzere birçok görevi aynı anda yerine getirmiştir. Bu açıdan değerlendirilecek olunursa Osmanlı Devleti'nde bir kuvvetler ayrımı olmadığı ifade edilebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde hâkimin doğrudan devlet başkanı veya kendisinin yetkilendirdiği bir görevli tarafından tayin edilmesi kuralı benimsenmiştir. Başka bir ifade ile devlet başkanı, yargı yetkisini kendisi adına yerine getirmesi için hâkime vekâlet vermektedir. Bu sebepten dolayı hâkimi görevden alma yetkisi de sadece devlet başkanına aittir. Bununla birlikte İslam dininde adalete verilen önemden dolayı hâkime görevi sırasında müdahale etme gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Hâkim ilgilendiği davalarda önce Kur'an ve Hz. Muhammed'in sünnetlerine göre karar verirken, bu iki kaynaktan aradığı cevabı bulamazsa meseleyi kıyas yoluyla çözmüştür. Devlet başkanları, hâkimlerin karar alma aşmasında özel görüş veya anlayışlarından doğan sonuçlara göre karar vermelerine müsaade etmemişlerdir. Hâkimler aleyhlerinde açılan davalarda ise hiç bir ayırım gözetilmeden diğer insanlarla eşit şartlarda yargılanmışlardır (Özkorkurt, 2007: 231).

Osmanlı Devleti'nde yargı yetkisi temel olarak hükümdarın elinde olsa da, sistem içerisinde yargı yetkisi açısından bir istisnai durum söz konusudur. Şer'i konularda yargı yetkisi hükümdar tarafından tayin edilen ve kadı adı verilen bir devlet görevlisine aittir. Kadı, şeriat adına ve onun kurallarına göre hüküm vermekte ve verdiği hükümler ise kesin bir nitelik taşımaktadır. Örfi hukuk alanında ise padişahın bizzat kendisi yetkilidir. Padişah, şeriat kurallarına aykırı olmamak şartı ile toplumun düzenini sağlamak adına koyduğu kurallardan kaynaklanan sorunları kendisi çözmekte veya görevlendirdiği bir kişi vasıtası ile çözüme kavuşturmaktadır. Bu alanda ise kadının kendi başına karar verme yetkisi bulunmamakta ve karar verme aşamasında kendisine ulaşan talimatlar çerçevesinde hareket etme zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile padişah bu yetkisinden vazgeçmiş ve bu gibi durumlarda sorunların şeriat ve kanunlara uygun bir biçimde mahkemeler aracılığıyla çözüme kavuşturulacağı hükmü getirilmiştir (Ortaylı, 2010: 64; Özkorkurt, 2007: 231).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar yargı teşkilatı şer'i mahkemeler, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere üç unsur halinde oluşmakta ve Şer'i mahkemelerin başında kadı bulunmaktaydı. Ancak kadı yalnızca yargıç kimliği ile değil, çok geniş yetkilere sahip bir devlet görevlisi olarak tarihteki yerini almıştır (Feyzioğlu, 2010: 1).

Osmanlı Devleti'nin benimsediği hukuk sisteminde, bütün davaların İslam hukukunun öngördüğü şekilde çözüme kavuşturulması benimsenmiştir. Mahkemeler şeriat mahkemeleri olma özelliğine sahiptir. Bu

durum Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılından birkaç yıl sonrasına kadar aynen devam etmiştir. Bu mahkemelerin bir diğer özelliği ise sadece kişiler arasında meydana gelen davalara değil, şehir ve kasabaların belediye işleri, ticari işlemler, günümüzde noterlerin ilgilendiği vekâlet işlemleri ve veraset gibi konuların çözümlendiği yerler olmasıdır. Aynı zamanda bu mahkemeler tarafından merkezi hükümetten gelen emir ve fermanların halka duyurulması ve vergilerin toplanması gibi görevler yerine getirilmekteydi (Çadırcı, 2011:19).

1.6. Osmanlı Devleti Adli Ve İdari Teşkilatında Kadılık Kurumu

Kadı, kelime anlamı itibarıyla şer'i ve hukuki hükümleri yerine getirmekle sorumlu olan kişi anlamında kullanılmakla birlikte, kadılık makamı, hükümet tarafından kendisine ulaştırılan emirleri görev bölgesinde uygulamaktan da sorumludur (Uzunçarşılı, 1965: 83). Osmanlı Devleti'nde adalet hizmetlerinin yürütülmesinden birinci derecede sorumlu olan kadı, adalet hizmetlerini yürüten bir memur olarak görev yapmaktaydı. Birçok görevleri arasında daha çok yargısal işlemlerle bağlantılı olmalarının nedeni, halkla daha fazla temas halinde olmaları ve yargısal olarak en fazla konuyla kendilerinin ilgilenecekleridir (Anıl, 1993: 32).

1.7. Kadı

Tarihi kayıtlara göre Osmanlı Devleti'nde ilk kadının Osman Gazi tarafından tayin edildiği bilinmektedir. Kadılar ilk önce kazaskerlerin merkezi otorite ile yazışmaları sonucu padişah tarafından tayin edilirken, II. Mehmed'in yönetimi devralmasıyla birlikte tayinlerde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre kadı olarak atanacak kişilerde kazaskerlerin teklifi önem kazanmış ve nihayetinde veziriazam tarafından değerlendirilerek kadı olarak atamaların yapılmasına başlanmıştır (Ekinci, 2001: 962-963).

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabaların güvenlik, asayiş ve belediye hizmetlerinden sorumlu olan kadı, yargı ve yönetim bakımından belirli bir büyüklüğe sahip olan ve kaza adı verilen yerleşim birimlerinde görev yapmaktaydı (Eryılmaz, 2011: 201). Kazalar, Osmanlı idari teşkilatında sancakların kendi içerisinde küçük birimler halinde ayrılmasıyla ortaya çıkan yerleşim yerleridir. Kaza bir yönetim birimii olarak adalet ve yönetim işleri dâhilinde kasabanın çevresinde yer alan nahiye ve köylerin merkezi konumundadır (Akyılmaz, 1999: 139). Kazanın yönetimini elinde bulunduran kadı, birçok görevi aynı anda yerine getirmekten sorumlu tutulmuştur. Kazalarda yargı organının başında olan kadı, kazanın güvenliğinden ve belediye türü hizmetlerin gerçekleştirilmesinden de sorumluydu. Bu açıdan değerlendirilecek olunursa görev yaptığı bölgede hem emniyet müdürü hem de mülki idare amiri konumundaydı (Avşar, 2007: 49).

Bu kadar farklı görevlerin bir kişi üzerinde yoğunlaşmasının sadece Ortadoğu ülkelerinde yargıçlık görevini üstlenen kadıya özgü bir durum olmadığını vurgulamak gerekmektedir. Zira Ortaçağ Avrupa şehirlerinde görev yapan Bürgermeister veya Londra Lord Maire gibi kişilerde de aynı durum söz konusu olmuştur (Ortaylı, 1976: 95-96).

Osmanlı hukukunda yargı otoritesi padişaha ait olup, padişahlar bu yetkilerini kadılar aracılığıyla kullanmışlardır. Yargı yetkisi padişahın kadıya vekâlet yöntemiyle geçmekle birlikte, yargılama yetkisinin gerçek sahibi olan padişah, her zaman için vekili olan kadının verdiği kararları kontrol etme, gerekli gördüğü durumlarda iptal etme, yeniden yargılama yapma kararını verme veya başka bir görevliyi aynı konu hakkında yargılama yapması için görevlendirme yetkisine sahiptir (Ekinci, 2001: 962). Kadılar görev yaptıkları bölgede hiçbir makamdan emir almadan tamamen bağımsız biçimde hareket etmekle birlikte yalnızca padişaha ve Divan'a karşı sorumlu olmuşlardır (Avşar, 2007: 50).

Osmanlı kadısının temel olarak üç niteleyici özelliği vardır (Ortaylı, 1976: 95):

- Doğrudan merkezi otoriteye bağlı olması nedeniyle yerel yöneticilerin etkisinden ve otoritesinden arındırılmış olması,
- Yargı yetkisinin yanında mülki ve mali konularda da yetkilere sahip bir yönetici olması,
- Bütün kadınların aynı hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olmaları ve görev yaptıkları bölgelerde görev sürelerinin kısa sürelerle sınırlandırılmış olması.

Feyzioğlu dördüncü bir nitelik olarak, kadının ulema sınıfına ait bir kamu görevlisi olmasını göstermektedir (Feyzioğlu, 2010: 5).

1.8. Kadının Görev Alanı

Kadı, görev yaptığı kazaların yönetiminde ilk kademe idari birimi olarak yer almakta ve devlet ile halkın en kolay şekilde iletişim kurabildiği idari bölgeleri meydana getirmekteydi. Kazalarda idari, adli ve beledi olmak üzere üç farklı örgüt bulunmakta ve bu örgütlerin meydana getirdiği birliğin tamamına kaza adı verilmekteydi. Kadılar bu kaza birimlerinde padişah adına hem mülki amirliği, hem belediye başkanlığı hem de hâkimlik makamını temsil etmekteydiler. Farklı bir ifade ile kadı kazalarda hem mülki idare amiri hem belediye başkanı, hem de yargıç olarak görev yapmaktaydı. Dolayısıyla kadı hem şer'i hem de hukuki hükümlerin uygulayıcısı olmasının yanında, merkezi idarenin emirlerini yerine getiren bir memurdur (Anıl, 1993: 43-46; Sezgin, 2008: 27).

Kadının, sivil ve cezai davalara bakmanın yanında görevinin şer'i niteliğinden dolayı, idari görevleri yerine getirmek ve sonuçlarını denetlemek yetkisi de bulunmaktadır. Kadı, cami ve vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden sorumlu olmakla birlikte, şehrin idaresi ve asayiş konularından da tek sorumlu olan kişiydi (Ortaylı, 1976: 95-96).

Bu noktada akla gelebilecek önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Kadı neden bu kadar fazla görevle sorumlu tutulmuştur?

Bu sorunun cevabını verebilmek için Osmanlı kadılığının geçirdiği kurumsal evrime bakmak gerekmektedir. Kadının yargı görevlerinin yanında mülki ve beledi görevlerinin de olması yadırganacak bir durum değildir. Esasen kadılık kurumunun niteliği gereği bu görevleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün görünmemektedir. Osmanlı adalet düzeninin İslam dininin temelleri üzerinde şekillendiği gerçeği göz önünde bulundurulursa konu daha iyi anlaşılabilir. Örf ve adetlerden sosyal yaşama kadar her türlü konuda İslam dininin büyük etkisi vardır. Dolayısıyla şer'i hukuka göre hüküm verecek olan kadının tek görevinin yargı ile sınırlandırılması elbette ki düşünülemez. Tarih içerisinde Müslüman toplumlar sosyal hayatta aktif görev yapan ve toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı ön plana çıkartan birçok vakıf müesseseleri kurmuşlardır. Bu müesseseler eğitim, sağlık ve muhtaçlara yardım konularında önemli görevler icra etmişlerdir. Kadı ise bu kurumları denetlemek görevinin yanı sıra lonca düzeni ve esnafların denetimlerinden de sorumlu tutulmuştur. Bu sayede şehir hayatına yönelik düzenlemelerin denetiminde kadılar önemli derecede söz sahibi olmuşlardır. Çarşı ve pazarlarda satılan ürünlerin fiyat kontrolü, şehir alt yapısının denetimi, imar kontrolleri ve vakıfların yöneticilerini denetlemek gibi birbirlerinden ayrılmayan farklı görevlerden sorumlu tutulmuşlardır. Şehrin güvenliğini sağlayan subaşı, kadının emri ve sorumluluğu altında görev yapmıştır. Bölgede görev yapacak din adamlarının atanmasında, kadının atanacak kişiyi bir üst makama bildirmesi veya teklif etmesi gerekmektedir. Belirtilen sorumluluk alanları dışında, Osmanlı kadısının merkezle doğrudan yazışma hakkı (arz yetkisi)da bulunmaktaydı (Ortaylı, 1976: 96-97; Aşkoğlu, 1998: 31-33).

1.9. Kadının İdari ve Belediye Görevleri

Kadı, görev yaptığı bölgenin mülki idare amiri olmasından dolayı bölgede görev yapan bütün memurları denetleme yetkisiyle donatılmış, idari görevleri adı altında devlete ödenmesi gereken vergileri toplamaktan da sorumlu tutulmuştur (Anıl, 1993: 47).

Kadının idari görevleri şu şekilde sıralanabilir (Ortaylı, 1994: 34):

- Şehrin yönetimini ve asayişini sağlamak,
- Esnaf loncalarının denetimi,
- Üretimin ve pazar yerlerinin kontrolü,
- Cami, vakıf ve okul yönetimlerinin denetlenmesi,
- Şehrin imar düzeninin sağlanmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde tutulan sicil kayıtları incelendiğinde kadının idari görevleri yukarıda sayılan maddelerle sınırlı olmadığı görülmektedir. Kadınların diğer idari görevleri şunlardır (Feyzioğlu, 2010: 15):

- Devletin talebi olduğu zaman halktan asker yazmak,
- Sefer sırasında askerin ihtiyaç duyduğu yiyecek, içecek ve hayvanı temin etmek,
- Hammaddelerin dağıtılması sırasında gerekli kontrolleri bizzat yapmak,
- Hıristiyan uyruklu kimselerin davalarına bakmak ve noterlik işlemlerini yapmak,
- Kütüphanelerin denetimlerini yapmak,
- Yetiştirilmek üzere belirlenmiş ailelerin yanlarına verilen yeniçeri oğlan çocuklarının kontrollerini yapmak,
- Hazineye ait olan gelir kaynaklarının ücret karşılığında satılması ve kiralanması işlemlerini yapmaktır.

Kadı, yukarıda sayılan bütün bu görevleri tek başına gerçekleştirmemektedir. Kadının bu görevlerdeki işlevi, doğrudan işi yapmak yerine işlemleri denetleyen bir kişi olmasıdır. Bu noktada kadının temel görevi, merkezden gelen emirleri ilan etmek, yapılan işlemleri kaydetmek ve denetimlerde bulunmaktır. Kadının doğrudan ve bizzat ilgilendiği konular adli içerikli konulardan meydana gelmektedir (Feyzioğlu, 2010: 15).

Görev yaptığı şehirde belediye başkanı olarak da görevlendirilen kadı, bu görevini yerine getirirken kendisine şehir kethüdası, muhtesip, pazarbaşı, mimarbaşı, çöpçü subaşı ve esnaf kethüdası adı verilen görevliler yardım etmektedir. Kadının belediye hizmetleri adı altında yerel görevleri şu şekilde sıralanabilir (Aköz ve Yörük, 2004: 214):

- Şehrin genel düzenini ve çevre temizliğini sağlamak,
- Pazar yerlerinin düzenli olarak kurulmasını temin etmek,
- Çarşı ve pazarlarda satılan ürünlerin fiyat kontrolünü yapmak,
- Esnafın ticari amaçla kullandığı ölçü aletlerinin kontrolünü yapmak,
- Bölgede gerekli olan imar ve düzenleme faaliyetlerini gerçekleştirmek,
- Halkın sürekli olarak ihtiyaç duyduğu temel maddelerin karaborsaya düşmesini önlemek,
- Düzeni sağlayabilmek için tembihlerde bulunmak ve gerekli gördüğü yerlerde tedbir ve yasaklar koymak,
- Emir ve yasalara uymayanlara gerekli cezaları vermek.

Osmanlı Devlet yönetimi belediye hizmetlerini ayrı bir görev olarak değil, mülki ve askeri hizmetlerle birlikte bir bütün olarak değerlendirmiştir.

Kadılar çarşı ve pazarlarda esnafın sattığı bütün ticari malların fiyatlarını mevsimine göre önceden belirlemekteydi. Böylece esnaf ile müşteri arasında fiyat konusunda meydana gelebilecek olası bir anlaşmazlığın önüne geçilmiş olunuyordu. Kadılar yerine getirdikleri bu görev sonucu esnaftan “narhiyye” adı verilen ve yılda bir defa toplanan belirli bir miktarda ücret almaktaydılar (Feyzioğlu, 2010:11-12).

Kadılar belediye hizmetlerini yerine getirirken Yeniçeri Ocağına bağlı kolluk kuvvetleri ve görevliler kendilerine yardımcı olmaktaydılar. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin gücü iyice zayıflamış ve kadınların belediye hizmetlerinde en büyük yardımcısı olan Yeniçeri Ocağı bozulmuştur. Kadılar belediye hizmetlerini yerine getiremeyecek duruma geldiklerinden dolayı bu görevlerin sorumluluğu teorik olarak kadınlarda kalmakla birlikte uygulamada mütesellim ve âyânların eline geçmiştir. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın tamamen ortadan kaldırılması ile birlikte belediye hizmetlerini yerine getiremeyecek duruma gelen kadılık kurumunun bu alandaki yetkileri kendilerinden alınmıştır. Aynı tarihte belediye hizmetlerini yürütmesi için İhtisap Nazırlığı ve bu nazırlığın sorumluluğu altında taşrada görev yapan İhtisap Müdürlükleri kurulmuştur. Ancak bu kurumlar, belediye hizmetlerini kadılık kurumu kadar iyi bir biçimde yerine getirememişlerdir. Belediye hizmetlerinde önemli görevleri olan vakıfların denetlenmesi yetkisi 1836 yılında kurulan Evkaf Nazırlığı'na devredilmesi ile birlikte kadınların yerel yönetimler alanında hiçbir yetkisi kalmamıştır (Seyitdanlıoğlu, 1996: 75-76).

1.10. Kadının Adli Görevleri

Kadıların görev yaptıkları kaza ve şehirlerde şer'i mahkemeler bulunmaktaydı. Kadılar şer'i mahkemelerde Hanefi mezhebine göre hüküm vermekte ve oldukça fazla konu ile ilgilenmekteydiler. *Nikah, izdivaç, miras bölüştürme, yetim ve mal-i gâibin muhafazası, vasi tâyin ve azli, vasiyetlerin ve vakıfların hükümlerine riayet edilmesinin nezareti, cürüm ve cinayet ve sair bütün dâvalar* kadınlar tarafından şer'i mahkemelerde hükme bağlanmaktaydı (Uzunçarşılı, 1965: 108-109).

Kadıların yargı yetkileri mekânsal olarak sınırlandırıldığı için, yalnızca görev yaptıkları kazalardaki davalara bakmaktaydılar. Osmanlı yargı sisteminde kesin hüküm verilen bir davanın aynı veya başka bir mahkemeye götürülmesi kabul görmemiştir. Bu hususun bir üst makamı merkezde yer alan Divan-ı Hümayun'dur. Divan diğer mahkemelerle eşit derecede yer alan bir mahkeme değil, bir üst yargı organıdır. Divan bu bağlamda padişah tarafından onay verilen ve her türlü davaya bakmakla yetkili kılınan bir yargı organıdır. Osmanlı Devleti'nde kadınlar, muhakeme konusunda birbirlerine eşit statüde olmalarından dolayı kendi aralarında herhangi bir hiyerarşik düzen söz konusu olmamıştır. Ancak aralarında rütbe, makam ve maaş konularında farklılıklar bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde padişahın izin ve emri olmadan hiçbir kadının mahkemede verdiği kararı hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile başka bir kadının önüne götürülmesinin imkânı yoktu. Bu durum Mısır eyaletinde 1786 yılında olağanüstü yetkilerle ve asayiş sağlama göreviyle gönderilen Kaptan-ı Derya Cezayirli Hasan Paşa tarafından çıkarılan bir emirname ile kaldırılmıştır. Mısır'da Fransız işgali boyunca mahkemelerde alınan kararların kontrol birimi kazasker divanı olmuştur (Ekinci, 2001: 964-966).

Kadı görev yaptığı bölgede noter olarak da hizmet vermiştir. Osmanlı Devleti'nde kadı haricinde noter olarak görev yapan başka bir görevli daha bulunmamaktaydı. Kadı, noterlik hizmetleri olan *vakfiye düzenleme, varis atama, alacak verecek senetleri yapmak, yetim mallarının nasıl idare edileceğini belirleme, tapu kayıtlarını düzenlemek, evlenme, boşanma gibi* görevleri yerine getirmekteydi (Feyzioğlu, 2010: 14).

Belirtilen görev ve yetkileriyle kadı, Osmanlı Devleti'nde taşrada görev yapan en önemli devlet temsilcisidir. Görev yaptığı bölgenin idari, beledi ve mülki amiri konumunda görev yapmış ve aynı zamanda devlet adına yargılama yetkisini de elinden bulundurmıştır.

1.11. Kadıların Yargılama Kaynakları

Kadı veya müftüler mahkemede önlere gelen anlaşmazlıkları çözümlmek için ilk önce tabi oldukları mezheplerin fıkıh kitaplarına bakmaktaydılar. Fıkıh kitaplarında aradıklarını bulamadıkları takdirde fetva kitapları ve daha sonra da mezheplerinde bu konu hakkında söylenmiş olan ancak çok fazla kuvvetli olmayan sözlere bakarak çözüme gitmeye çalışmaktaydılar. Bunun sonucunda da çözüme ulaşamadıkları takdirde başka bir mezhebi taklit ederek hüküm vermekteydiler. Bunun yanında kadılar hükümdar tarafından yayımlanmış kanunnameleri de uygulamışlardır. Bu kanunnameler şer'i hukukun hüküm vermediği veya yol göstermediği sorunlar hakkında hükümdara bırakılan konularda şer'i hukuka aykırı olmayacak emirleri ve hükümleri içermekteydi. Osmanlı Devleti'nde bu hükümlerden oluşan yapılanmaya *örfi hukuk* adı verilmekteydi (Ekinci, 2006:152).

Örfi hukuk, padişahın kendi iradesiyle oluşturulmuş olan bir hukuk sistemidir. Örfi hukuk şer'i hukuktan ayrı bir hukuk sistemi olmayıp, kaynağını İslam hukukundan almaktadır. Padişah, yasama yetkisini kullanırken İslam hukukunun kendisine çizmiş olduğu sınırlar dâhilinde hareket etmektedir. Örfi hukuk ile şer'i hukukun ayrıldığı noktalar da vardır. Şer'i hukuk kaynağını doğrudan ilahi kaynaktan almaktadır. Dolayısıyla bu hükümlerin insan eliyle değiştirilmesi veya yok sayılması gibi bir durum söz konusu değildir. İnsan kendi iradesiyle bu hükümleri sadece yorumlayabilmekte veya açıklayabilmektedir. Örfi hukuk ise kaynağını insanın iradesinden almaktadır. Padişahın iradesi bu hukuk sisteminin kaynağını oluşturmakta ve bu hukuk sistemi üzerinde değiştirmeler ve düzeltmeler yapılabilmektedir. Zira örfi hukuk, şer'i hukuk gibi dokunulamaz özelliğe sahip değildir (Durhan, 1999: 218-219).

1.12. Kadının Tayini

Geleneksel devlet yönetiminde yargı yetkisinin sahibi olan hükümdar, bu yetkisini doğrudan değil, vekâleten tayin ettiği kadılar aracılığıyla kullanmaktaydı. Tayin olunacak kadının sahip olması gereken temel özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Ortaylı, 1975: 118):

- Kadı her şeyden önce mutlaka Müslüman olmalı,
- Yetişkin olmalı,
- Temyiz kudretine sahip olmalı,
- Hukuki yönden karar verebilecek durumda olmalı,
- Tarafsız olmalı,
- İman sahibi ve adil olmalı,
- Nesebi sahih olmalı,
- Hukuki yönden bilgili olmalı,
- Erkek olmalıdır. Bir kadın ne kadar eğitilmiş ve bilgili bir kişide olsa kadı olarak tayin edilmezdi.

Kadı olarak tayin olunacak kişinin medrese eğitiminden geçme zorunluluğu vardı. Medrese eğitimi temel şartlardan biri olmakla birlikte, kadı adaylarının kadılık mesleğinin şerefine yakışacak olgunlukta ve dürüstlükte olmaları beklenmekteydi (Anıl, 1993:58-59). Medrese eğitimi bitirip icazet alan ve kazasker divanına başvuruda bulunup kadı olarak görev yapmak istediğini beyan eden kimseler, doğrudan kaza kadılıklarına tayin edilmekteydiler. Ancak belirli bir süre medreselerde müderrislik görevinde bulunduktan sonra

kadı olarak görev yapmak isteyen kimselerin de müderrisliklerinin derecesine göre kadı olarak atanmaları mümkündür (Uzunçarşılı, 1965: 87).

Kazaskerler kadınların tayininden sorumlu olmakla birlikte, kadılık mesleğine başlayacak olan kadı adaylarının staj niteliğine sahip olan işlemlerini yürütmekte ve denetlemekteydiler. Bunun yanında kazalarda kadılık yaptıktan sonra yeniden tayinleri için İstanbul'a dönen kadınların yeni görev yerlerine dağılmadan önce meslek içi eğitim olarak nitelendirilebilecek kadı nevbetlerinin düzenlenmesinden de kazaskerler sorumluydular. Bu eğitimleri bitiren kadınlar, kazaskerler tarafından belirlenecek olan yeni görev yerlerine dağıtılırlardı. Rumeli bölgesinde görev yapacak olan kadınların tayininden Rumeli Kazaskeri ve Anadolu bölgesinde görev yapacak olan kadınların tayininden ise Anadolu Kazaskeri sorumluydu (Anıl,1993: 27). Daha sonra bu uygulama değişikliğe uğramış ve kadınlar, şeyhülislamın teklifi üzerine padişah tarafından atanmaya başlanmıştır (Karatepe, 2004: 141).

Kadılığı meslek olarak şu üç kaynaktan gelen kişiler yapabilmekteydi: Medrese mezunları, müderrisler ve diğer kimseler. Diğer kimseler olarak anılan kişiler, genel olarak Osmanlı Devleti'nde makam sahibi olan kişilerin çocuklarıdır. Bu kişilerin mevki ve maaş sahibi olmaları için kadılık memuriyetine atanmaları özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinden sonra başlayan duraklama ve çöküş devrinde sıkça görülen bir durum haline gelmiştir (Anıl, 1993: 59-62).

1.13. Kadınların Yetiştirilmesi ve Eğitimleri

Osmanlı Devleti'nde devlet kademesinde görev yapmak isteyen kişiler medreselerde eğitim gördükten sonra memuriyet hayatına başlamaktaydılar. Bu açıdan değerlendirildiğinde medreselerin görevlerinden birinin devlet memuru yetiştirmek olduğu ifade edilebilir (Arık, 1997: 2-3). Ulema sınıfının bir üyesi olan kadınların yetiştirilmesi için yüksek düzeyde eğitim veren medreselerden başka bir eğitim kurumu bulunmamaktaydı. Osmanlı ilmiye sınıfı, medreselerden yetişmekte ve kişiler mezun olduklarında kadılık, müftülük, müderrislik, cami hizmetleri, kâtiplik gibi alanlarda göreve başlamaktaydılar (Fezyioğlu, 2010: 5).

II. Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde medreseler gelişme göstererek teşkilatlanmışlardır. II.Mehmed devrinde medreselerde okutulan dersler ağırlıklı olarak dini ilimlere dayanmakla birlikte, Kanuni devrinde medreselerde matematik ve tıp alanlarında eğitim verecek bölümler de kurulmuştur (Arık,1997: 6). Bu iki padişah döneminde yapılan düzenlemeler sonucu medreseler şu şekilde derecelendirilmişlerdir (Fezyioğlu, 2010: 6):

Haşiyeye-i Tecrid Medreseler (Yirmili Medreseler),

Miftah Medreseleri (Otuzlu Medreseler),

Kırkli Medreseler,

Hariç Medreseler,

Dahil Medreseler,

Sahn-ı Seman Medreseleri,

Altmışlı Medrese,

Süleymaniye Medreseleri

Osmanlı medreselerinde eğitim ve öğretim uzun bir süre almakta ve medrese eğitim sistemi on iki basamaklı bir yapılanma ile bitirme süresi yaklaşık olarak yirmi yılı bulan bir düzen içerisinde devam etmekteydi. Bu eğitim kurumlarından mezun olan kişilerin önüne iki seçenek sunulmaktaydı. Birinci seçenek, bitirdiği medresede kalıp zaman içerisinde yükselerek müderris olmaktı. Ancak bu yolda ilerleyebilmek için

bütün öğrenciler arasında başarı yönünden ön plana çıkmak şarttı. İkinci seçenek ise kadı olarak atanmaktı. Genellikle kadı olarak atanacak kişiler medreselerde ilim ehli olarak kalmak niyetinde olmayan veya başarı yönünden diğerlerinden üstün olmayan kişiler arasından seçilmekteydi. Medrese eğitimleri süresince üstün başarı gösteren kişilerin kadı olarak atanmaları mümkün değildi. (Feyzioğlu ve Kılıç, 2005: 32-33). Başka bir anlatımla medreselerde üstün başarı gösteremeyen ve yükselme potansiyeli olmayan kişiler kadı olarak atanmaktaydılar.

Kadı unvanıyla atanmak niyetinde olan adaylar ilk önce padişah huzurunda sınava tabi tutulmaktaydılar. Bu kural 18. yüzyıldan itibaren değişmiş, adaylar kazasker huzurunda sınava alınmışlardır. Sınavı kazanan adaylar Şeyhülislam'a bildirildikten sonra onun onayı ve emri ile adaylar için "fermân-ı âlî" yazılmaktaydı. Kadılar mesleğe başlamadan önce kadıaskerlik dairelerinden birine kayıt yaptırmak zorundaydılar. Bu dairelerde "Ruzname-Akdiye" (Kadılar Defteri) adı verilen deftere kayıt yaptırmak zorunluluğu vardı. Daha sonraları bu defterin adı değiştirilerek "Tarik Defteri" adını almıştır. Bir kadının ataması bu deftere kayıt edilmediyse elindeki berat hükümsüzdü ve ispat edilmesi zorunluluğu vardı. Dolayısıyla berat, kadı olarak atanmanın kanuni yönden ispat belgesi hükmündedir (Arık,1997: 6-7).

Kadıların görev süreleri on iki ve yirmi ay olarak farklılık göstermekteydi. Kazalarda görev yapan kadılar yirmi ay ve sancaklarda görev yapan kadılar ise on iki ay süre ile sınırlandırılmışlardır (Avşar, 2007: 50).

1.14. Kadıların Rütbeleri ve Terfileri

Osmanlı Devleti'nde kadılar kendi aralarında rütbe sıralamasına tabi tutulmuşlardır. Rütbe sıralaması şu şekilde düzenlenmiştir (Ekinci,2004: 281):

Kazaskerlerle bazı mümtaz eyâlet kaduları

İstanbul, Muhallefât ve Evkaf kaduları

Haremeyn-i muhteremeyn (Mekke ve Medine) ile birinci, ikinci ve üçüncü sınıf eyâlet kaduları

Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf livâ kaduları

Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf kâza kaduları

Bu sıralamaya ek olarak; "Vilâyet, livâ ve kazaların dereceleri de işlerin sayısı ve önemi ile yerin uzaklığına göre nizamnâmeyle belirlenecekti. Ayrıca fetvâ eminliği, Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye başkanlığı bu rütbe silsilesinin en üstünde; fetvâ eminliği yardımcıları, ilâmat-ı şer'iyye müdürü ve fetva başmüsevvidi ikinci; Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye üyeleriyle Fetvâhâne'deki ilâmat-ı şer'iyye mümeyyizleri üçüncü; Fetvâhâne'deki mümeyyiz yardımcılığı ile Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye mümeyyizleri dördüncü derecede hâkim sayılırlar; ayrıca müşâviri bulunan mahkemelerdeki müşâvirler, müşâviri oldukları kadıların iki derece aşağısında sayılırlardı. Bu rütbelere, ilmiye sınıfının seçim ve tayinlerinde etkili olmazlar, maaş ve protokol bakımından değer taşırlardı." Kadılar hizmet sürelerine göre ve boş kadro olmak şartıyla üç senede bir üst sınıfa terfi etmekteydiler (Ekinci, 2004: 281-283).

1.15. Kadıların Görevden Alınması

Kadılar hukuki görevlerini yerine getirirken kasıtlı olarak hukuka aykırı bir karar almadıkça ve mülki ve beledi görevlerini sebepsiz olarak ihmal etmedikçe görevden alınmaları veya süreleri dolmadan görev yerlerinin değiştirilmesi söz konusu olmamıştır. Ancak kadılar kendi istekleri doğrultusunda görevlerinden istifa edebilirler ve karşılıklı olarak anlaşmak suretiyle iki kadı kendi aralarında görev yerlerini değiştirebilirlerdi. Kadılar herhangi bir sebepten dolayı görevden alınmaları durumunda müftülük ve müderrislik gibi görevler

üstlenebilmekte ve dolayısıyla geçim sıkıntısı çekme gibi durumları söz konusu olmamaktaydı (Ekinci, 2004: 282-351).

Bir kadının görevden alınması veya istifasının kabul edilmesi belirli şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar (Ortaylı,1975:119):

- Akıl sağlığını veya temyiz kudretini kaybetmesi,
- Göreve başladıktan sonra geçirdiği bir rahatsızlık sonucu kör, sağır ve dilsiz olması,
- Görevini kötüye kullanması veya kanunu ihlal etmesi,
- İmanını kaybetmesi,
- Yolsuzluk olaylarına karışması ve bu durumun tespit edilmesi,
- Kadılığın gerektirdiği yeterlilikte bilgi sahibi olmadığının anlaşılması veya kendisinin bu durumu itiraf etmesidir.

1.16. Kadıya Görevleri Dâhilinde Yardımcı Olan ve Danışabileceği Unsurlar

Kadı görevlerini tek başına yerine getiremeyeceğinden dolayı (Çağdaş, 2011:395) kadıya görevleri dâhilinde, kadı vekili olan nâib, mahalle imamı, subaşı, asesbaşı ve asesler, kale dizdarları, müftüler ve mahkeme kâtipleri yardımcı olmaktadır.

1.17. Kadı Vekili “Nâib”

Kadı, kendisine verilen görevleri, atandığı yönetim birimleri içerisine dâhil olan kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükellefti. Ancak yerine getirmekle mükellef olduğu görevleri bu kadar geniş bir alanda tek başına gerçekleştirmesi mümkün olamayacağından, kendisine mekân bakımından bazı yardımcıları seçmek zorunda kalmışlardır. Böylece kadının görev bölgesinde yatay hiyerarşik bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu coğrafi alan içerisinde gerçek anlamda tüm yetkiler kadıya ait olduğu gibi amir de bizzat kadıdır (Arık, 1997:26; Ortaylı, 1976: 97-98).

Kadılar ilgilendikleri işler itibarıyla yoğun oldukları bölgelerde kadılık vasıflarına haiz olan, kendisine işleri hakkında yardımcı olabilecek ve “Nâib” adı verilen vekiller seçmekteydiler. Kimi zaman uzak bölgelere tayin edilen kadılar görev yerlerine gitmeyip merkezde kalarak kendi yerlerine nâib tayin etmekte ve bu nâiblerin maaşlarını kendi gelirlerinden ödemekteydiler (Ekinci, 2001: 963).

Osmanlı kadısının nâib tayin ederken sayılarını kendi arzusu ile artırma yetkisi bulunmamaktaydı. Bölgesi dâhilinde nâib tayin etmek suretiyle yeni bir mahkeme kurma isteğinde bulunan kadı, bu isteğini merkezi idareye yazıyla bildirmek ve gerekli olan izni almak zorundaydı. Nâib olarak tayin edilecek kişi, ilgili bölgede önde gelen âlimler arasından seçilmekteydi. Bunlar, o bölgede yer alan medreselerde yetişmiş ve mezun olmuş kişilerdi (Ortaylı, 1976: 98). Bunun sebebi nâibin kadıya hem mülki işlerinde hem de adli işlerinde yardımcı olmasıydı. Birçok görevi ifa eden nâibler kendi içlerinde Kaza Nâibleri, Kadı Nâibleri, Mevali Nâibleri, Babı Nâibleri, Ayak Nâibleri ve Arpalık Nâibleri olarak altı sınıfa ayrılmaktaydılar (Arık, 1997: 27).

1.18. Mahalle İmamı

Kadıların en önemli yardımcılarından biri, mahalle yönetiminin başında bulunan mahalle imamıdır. Yargı alanında hiçbir yetkileri bulunmayan imamların, toplum üzerinde sahip oldukları saygınlıktan dolayı daha çok mahalli lider ve yönetici konumunda oldukları söylenebilir. İmamların dini görevlerinin yanında mahallede üstlendikleri diğer görevleri şunlardır: Halk arasında meydana gelen bir anlaşmazlıkta arabulucu olup genel olarak asayişin temin etmek, mahalleye giren ve çıkarları denetim altında tutmak, mahalle sınırları içerisinde bulunan evlerde içki içilmesine ve geceleri sazlı ve sözlü eğlenceler düzenlenmesine engel olmak, sokakların

temizliği konusunda halkı uyarmak ve takip etmek, evlenme, boşanma ve taşınma işleri ile ilgilenmektir. İmamlar padişah beratı ile atanmakta ve yerine getirdikleri görevleri karşılığında vakıflardan karşılanan ve “vazife” adı verilen bir ücret almaktaydılar (Arık,1997: 27-28).

Bunun yanında halktan toplanan ilmühaber harçları ve cenaze ücretleri imamlar için diğer bir gelir kaynağı olmuştur. İmamların aylık kazançları mahalle sakinlerinin gelirlerine ve servetlerine göre değişiklik gösterdiği bilinmektedir (Pul, 2008: 217).

1.19. Subaşı, Asesbaşı ve Asesler

Eski Türk devletlerinde memuriyet unvanı olarak kullanılan subaşı, gerçekte askeri bir niteliği ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’nden önce kurulmuş olan Türk devletlerinde ordu komutanı ve başkumandan olarak görev yapan subaşı, ilerleyen zaman içerisinde önemini yitirmiş ve köy, kasaba, kaza, sancak ve diğer yerleşim birimlerinde asayiş ve emniyeti sağlamakla görevlendirilmiştir (Aköz ve Yörük, 2004: 127).

Osmanlı Devleti’nde önceleri merkezden tayin edilmesine rağmen 16. yüzyıldan sonra yapılan değişikliklerle birlikte Beylerbeyi ve Sancakbeyleri tarafından tayin edilmesi usulü benimsenmiştir. Subaşı aynı zamanda Beylerbeyi ve Sancakbeyine bağlı bir memur olma niteliği kazanmıştır. İslam hukukuna göre suç ve cinayetten dolayı mahkûm edilen suçlulardan mahkeme kararı ile kanunun belirlediği oranlarda ceza (nakdi ceza) alınmaktaydı. Subaşı bu cerimeleri toplayarak devlet hazinesine teslim etmekle mükellef olduğundan, “Zaim” olarak da adlandırılmaktaydı (Arık,1997: 28-30).

Subaşının temel olarak iki görevi vardı. Bunlardan ilki, mali görev olarak adlandırılabilir olan vergileri toplamak ikincisi ise şehirde asayiş sağlamaktı. Kolluk görevi olarak da adlandırılabilir olan asayişin sağlanması aslında geleneksel idare sisteminde yargıya ait olup, kadı tarafından yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Ancak kadının icrai iktidarı olmadığından, subaşı bu görevi kadı adına yerine getirmekteydi (Ortaylı, 1976: 100-101). Bununla birlikte asayiş amirinin kadı olduğu ve gerçek anlamda tüm yetkilerin kadıda toplandığı gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Nitekim subaşı, kadıya asayiş görevini yerine getirirken yardımcı olan bir görevlidir (Akdağ,1955: 50). Subaşı, suçların meydana gelmesini önleyerek ve işlenen suçların sorumlularını yakalayıp kamu düzenini sağlamaktaydı. Subaşı, suçluları yakalayıp kadının huzuruna getirmekte ve gerekli cezalar kadı tarafından verilmekteydi. Subaşının kamu düzenini sağlamak adına suçluları cezalandırmak gibi bir görevi bulunmamaktaydı (Şengül, 2011: 26).

Subaşının da Asesbaşı adı verilen yardımcısı vardı. Asesbaşının emrinde ise günümüz polis niteliğinde görev yapan asesler vardı (Akdağ, 1955: 50). Asesler geceleri çarşı ve pazarlarda hırsızlık olaylarına karşı tedbir olarak nöbet tutmakta ve bu görevleri adına dükkân sahiplerinden belirli miktarlarda ücret almaktaydılar. Ases olarak görev yapacak kişinin esnafın güvendiği kişiler arasından seçilmesi önem taşımaktaydı. Aseslerin görev bölgelerinde meydana gelen herhangi bir hırsızlık olayında şayet suçlu bulunamazsa, asesler çalınan malların maddi karşılığı olarak esnafın zararını kendi gelirlerinden karşılamakla mükellef kılınmışlardır (Aköz ve Yörük, 2004:128).

1.20. Kale Dizdarları

Dizdar ve kale erleri kadının denetimi altında bulunan şehrin iç kalesinin savunmasından ve genel düzeninden sorumluydular. Şehrin iç kalesinde şehre ait olan hazine ve önemli evraklar muhafaza edilmekteydi. Dolayısıyla bu mekânların korunması oldukça önem taşımaktaydı. Bu hususta asıl sorumluluk kadıda olmakla birlikte kale dizdarları kadının yardımcısı olarak bu görevi yerine getirmekteydiler (Ortaylı, 1994: 36).

Osmanlı şehirlerinde şehir güvenliğini sağlamakla görevli olan sancakbeyi ve beylerbeyinin sık aralıklarla seferlere gitmesinden dolayı şehir güvenliği konusunda birinci dereceden yetkili amir kadılardı (Ortaylı, 1976:101).

1.21. Müftüler

Müftü, kadıların Şer'i konularda kendisine danışabileceği ve Meclis-i İdarenin tabi üyesi niteliğine sahip bir yardımcısıydı. Halktan gelen Şer'i sorulara açıklık getirmek de müftülerin görevleri arasındaydı. Beldenin ulemasına başkanlık ederek medreselerde görev yapan müderrislerin görevlerinin en iyi şekilde yapması için kendilerine öncülük ederdi (Ekinci, 2004: 285).

1.21. Mahkeme Kâtipleri

Kadı veya naiplerinin görev sürelerinin dolması, istifa etmeleri veya vefatları sonucu gibi meydana gelen çeşitli sebeplerden dolayı kadılık makamının boş kalması sonucu, mahkeme başkâtibi geçici süreliğine mahkemeye vekâlet etmekte ve kadının bütün yetkilerini kullanmaktaydı (Feyzioğlu, 2010: 17-18).

Mahkeme kâtipleri, bağlı buldukları kadılar tarafından *fıkıh*, *ferâiz*, *sakk-ı şer'i* ve *hüsn-i hatt* konularında imtihana tutulmak suretiyle seçilmekte ve valilik tarafından boş olan kadrolara yerleştirilmekteydiler (Ekinci, 2004: 285).

2.BULGULAR

2.1. Kadılık Kurumunun Çöküşü

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca büyük bir devlet olmasının arkasında askeri ve siyasi gücü bulunmaktadır. Aynı zamanda devletin sahip olduğu kuvvetli idari yapısı ve adli sistemi bu gücün sağlanmasında ve yüzyıllar boyunca korunmasında önemli bir paya sahip olmuştur. Osmanlı adli sistemi Avrupalı devletler tarafından örnek alınan bir örgütlenme yapısına sahiptir. İlerleyen zaman içerisinde devlet askeri, siyasi ve idari yapılanmasında güç kaybetmeye başlamış ve devlet kurumlarının sarsılmaz gibi görünen yapıları yavaşça çözülmeye başlamıştır. Bu çözülme süreci adli teşkilatlanmayı da olumsuz yönden etkilemiştir. Hukuk kurallarına gereği gibi uyulmaması, rüşvet gibi unsurların adli olaylara karışması ve adli makamların ehil olmayan kişilerin eline geçmesi sonucu adaletle güven azalmış ve asayişin sağlanmasında sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Kısa süreli sert yaptırımlarla durum düzeltilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. Bu olumsuzluklar içerisinde 19. yüzyıla kadar gelinmiştir. Bu yüzyılda sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa'nın sahip olduğu ucuz ve bol miktardaki malını satmak için Osmanlı topraklarını seçmeleri sonucu bu bölge, Avrupalılar için bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Yabancı tüccarların Osmanlı halkı ile ticari ilişkiler içerisinde girmesi sonucunda bazı sıkıntılar meydana gelmiştir. Tüccarlar bu sıkıntılarını Şer'i mahkeme başkanı olan kadıların huzuruna götürmek yerine tüccar heyetlerine başvurarak çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti, bu sorunları kontrol altına alabilmek için içerisinde yabancıların da bulunduğu ticaret mahkemeleri kurmuştur. Bu durum Şer'i mahkemelerin yetkilerini sınırlandırırken, kadılık kurumu içinde sonun başlangıcını meydana getirmiştir (Ekinci, 2004: 349-350).

Osmanlı yargı sistemi yüzyıllar boyunca çok iyi işleyen bir yapıya sahip olmasına rağmen devletin çöküş sürecine girdiği dönemde idari yapılanma bozulmaya başlamış ve bundan yargı organı da etkilenmiştir. Kişiler maddi yönden çok fazla bir geliri olmayan ve hakkında çok sayıda dedikodusu yapılan kadılık mesleğini yapmak yerine, geliri fazla olan ve daha saygın olarak görülen fetva işleri ile uğraşmak veya medrese hocalığı yapmayı seçmişlerdir. Böyle bir tercih sonucunda mahkemelerde medrese mezunu kadıların yerine, işten çok

fazla anlamayan ve kadınların yüzyıllardır temel prensip olarak benimsedikleri ahlak ilkesinden uzak olan naipler söz sahibi olmuşlardır. Diğer yandan insanlar mahkemelere başvurmak yerine hem maddi yönden ucuz olması hem de zamandan tasarruf kazanılması adına müftülerden fetva alma yöntemiyle aralarındaki ihtilafları çözme yoluna gitmişlerdir. Mahkemelere başvuran kişi sayısında bir azalma yaşanmış ve zaten maddi olarak düşük gelire sahip olan yargı mensupları maddi yönden gelirlerini arttırmak amacıyla rüşvet olaylarına karışmışlardır. Mahkemelerde rüşvetin baş göstermesi sonucu mahalli bölgenin önde gelen kişileri yargı mensuplarını maddi yönden etkileyerek kendi istekleri doğrultusunda kararların alınmasını sağlamışlardır. Rüşvet, ehliyesiz kimselerin yargı mensubu olması ve kayırmacılık gibi sıkıntıların adalet sistemine nüfuz etmesi sonucu ülkede yargı teşkilatına karşı bir güvensizliğin doğmasına sebep olmuştur (Ekinci, 2001: 61-62).

II.Mahmut döneminde yapılan reformlar sonucu Osmanlı idare teşkilatı yeni arayışlar içerisine girerken, kadınların idari görevleri azaltılmış, güvenlik ve beledi hizmetler konusundaki yetkilerini ellerinden alınmıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise kadı bütün yetkilerini kaybetmiştir. Kadının sadece yargıçlık yapma yetkisi elinde kalmıştır (Kaya, 2007: 103-104).

Osmanlı Devleti'nde önceleri idare ve adliye konuları bir bütün içerisinde değerlendirilirken, 1864 yılından sonra yapılan ıslahatlar sonucu idare ve adliye konuları birbirinden ayrılmıştır. 1879'da adli teşkilatta son düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda daha önce yargı sisteminde olmayan savcılık kurumu, avukatlık ve noterlik unsurları sisteme dâhil edilmiştir. Yargı teşkilatında yapılan ıslahatlar sonucu Şer'i kanunlara göre hüküm veren mahkemeler, eskiye oranla önemini yitirmiştir. Aynı dönemde kadınların nüfuzunun azaldığı gözlenmektedir. Kadınların üstlenmiş olduğu adli, beledi ve mülki görevlerinden ellerinde sadece sınırlanmış bir halde yargılama yetkisi kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra laik bir sisteme geçilmiş ve artık ihtiyaç duyulmayan Şer'i mahkemeler tamamen ortadan kaldırılmıştır (Ekinci, 2004: 352-354).

Şer'i mahkemelerden sonra kadılık kurumunun da ortadan kaldırılması çok fazla uzun sürmemiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında kabul edilen 430 sayılı *Tevhidi Tedrisat Kanunu* ile medreselerin kapatılması sonucu kadı yetiştirilebilecek bir eğitim kurumu kalmamıştır. Bununla birlikte aynı yıl kabul edilen 469 sayılı *Mehakimi Şer'iyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilâtına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun* 'la kadılık kurumu, Türk idari ve adli teşkilatından tamamen kaldırılmıştır (Anıl,1993: 99).

3.SONUÇ

Osmanlı adalet teşkilatı, İslam hukuku üzerine şekillenmiştir. İslam dininin getirmiş olduğu düzenin yanında Selçuklu Devleti'nden alınan miras da Osmanlı idari ve adli teşkilatının yapılanmasında etkili olmuştur. Yargılama yetkisi teorik olarak padişahın elinde bulunmakla birlikte padişah bu yetkisini vekâleten kadı olarak adlandırılan görevlilere devretmiştir. Dolayısıyla kadınlar yargılama yetkilerini kullanırlarken bağımsız bir biçimde hareket ederek yalnızca adaleti sağlamaya yönelmişlerdir. Kadınların böyle bir güvence içerisinde hareket etmeleri adaletin sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Görev yaptığı kazada yargıç, belediye başkanı, mülki idare amiri ve emniyet müdürü olarak görevlendirilen kadı, görev yaptığı bölgede bütün bu görevlerin sorumluluğunu tek başına üstlenmiştir. Bu durumun, Osmanlı Devleti'nin katı bir merkezi yönetim sistemine sahip olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Döneminin şartları gereği yerel demokrasi gibi kavramlara yabancı olan Osmanlı yönetimi, yerleşim yerlerinde merkezin atadığı birer temsilci ile yerel halka tercih ve söz imkânı vermeden kendisinin

uygun gördüğü faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bunu başarabilmesi için yetkilerin bir kişi üzerinde toplanması yöntemi benimsenmiş, bu sayede merkezi iktidarın gücünün korunmuş olacağı inancı yaygınlaşmıştır.

Merkezi yönetime karşı gerçek yetki ve sorumluluğa sahip olan kadıya, görevi sırasında ve özellikle yargı yetkisini kullanırken müdahale edilmesi veya yönlendirilmesi söz konusu olmamıştır. Kadı, yargılama yetkisini kullanırken makam veya rütbe gözetmeksizin görevini yerine getirmiştir.

Çok farklı bir kültürel yapılanmaya sahip olan Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya hizmet götürmesi ve her yerde halkın memnuniyetini kazanması oldukça zor bir iştir. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti, belediye ve idari hizmetleri “adalet unsuru” ile birleştirerek halka sunmayı tercih etmiştir. Yapılan hizmetler adalet çerçevesinde değerlendirildiği sürece halktan devlete karşı herhangi bir şikâyet gelmemiştir. Toprakları üzerinde yaşayan milyonlarca insanı aynı çatı altında birleştirmeyi başarmanın sırrının yalnızca onlara adaletle hükmetmekten geçmekte olduğu düşünülmüştür. Geçmişte Osmanlı'nın hükmettiği topraklarda hala Osmanlı'nın adaleti konuşulmaktadır.

Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde yaşayan insanlara adalet dağıtırken, sosyal hayatta kendilerini serbest bırakmış, belediye hizmetlerinde geleneksel kurumları olan vakıf ve lonca gibi teşkilatların kurulmasına öncülük etmiş ve düzeni sağlayabilmek için kadı olarak görevlendirdiği temsilcilerini, yapılan hizmetleri denetlemesi için görevlendirmiştir. Kadı, bu noktada yapılan işleri koordine eden ve sonucu denetleyen bir konumda olmuştur. Kadıların gerçekleştirdikleri hizmetler adalet yönünden değerlendirildiğinde, hukukilik ve yerindelik denetimlerine benzer görevleri yerine getirdikleri görülebilmektedir. Bunun yanında yargı yetkisi kadı tarafından doğrudan kullanılmış ve kesin hükümler verilmiştir.

Yerel halkla samimi olmaları durumunda görevlerinden taviz verebilecekleri inancı doğrultusunda, kadıların görev süreleri kısa tutulmuştur. Görev sürelerinin kısa oluşu kadıları yerel baskılardan uzak tuttuğu gibi görev bölgesinde uzun süre kalmayacağını bilen kadıları yalnızca görevlerini yapmaya teşvik etmiştir.

Osmanlı Devleti askeri alanda yetenek kaybetmesi sonucu hem maddi hem de idari yönden zayıflamıştır. Devletin gerileme dönemine girmesinden kadılık kurumu da etkilenmiş ve okuma yazma dahi bilmeyen insanlar kadı olarak atanmaya başlanmışlardır. Kadılık kurumunun adının rüşvet ve yolsuzluk olaylarına karışması sonucu bu işi yapan yetenekli ve ehil kimseler artık kadı olarak görev yapmak yerine fetva verme ve medrese hocalığı görevlerini yapmayı tercih etmişlerdir. Bu durum kadılığın çöküşünü hızlandırmıştır.

Kadılık sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde adli, idari ve belediye hizmetlerini yerine getirmiş, zaman zaman zayıflama dönemleri içerisine girmiş, ancak altı yüzyıldan fazla bir zaman diliminde görev yaparak tarihsel değerlendirmelere konu olmayı başarmış bir Osmanlı kurumudur.

KAYNAKÇA

- Akbulut, İlhan (2000), “Osmanlı Devletinde Adalet Düzeni”, *Atatürk Üniversitesi Erzinan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1-2, (219-256).
- Akdağ, Mustafa (1955), “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1-2, (27-51).
- Aköz, Alâaddin - Yörük, Doğan (2004), “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, Güz, (107-132).

- Akyılmaz, Bahtiyar (1999), “Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, (127-156).
- Anbarlı, Şeniz (2006), *Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)*, DEÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Anıl, Yaşar Şahin (1993), *Osmanlı'da Kadılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arık, Feda Şamil (1997), “Osmanlı'da Kadılık Müessesesi 1”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:8, (1-71).
- Aslan, Taner (2010), “Osmanlı Devleti'nin Siyasi ve İdari Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 21, Temmuz-Ağustos-Eylül, Celalabat, (1-20).
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar (1998), “Toplum Hayatımızda Dinin Yeri ve Din Eğitiminin Önemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, (45-50).
- Avşar, B.Zakir (2007), *Ombudsman İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi*, 1. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Berce, Yves,Marie (2003), *Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler*, (Çev. Muna Cedden), İmge Yayınları, Ankara.
- Çadircı, Musa (2011), *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Anadolu Kentleri*, (Der. Tülay Ercoşkun), İmge Kitabevi, İstanbul.
- Çağdaş, Tülin (2011), “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1, (391-416).
- Demirci, Süleyman (2002), “Seeking Justice: Muslim and Non Muslim in Kadı's Court A Case Study Of Kayseri 1650s-1690 (according to şer'iyye sicilleri of Kayseri)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, (95-112).
- Demirkaya, Yüksel (1998), “Osmanlı Devletinde Belediye (Hisbe) Teşkilatı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:41-42, (303-317).
- Durhan, İbrahim (2008), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:3-4 (55-111).
- Durhan, İbrahim (1999), “Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, (215-232).
- Ekinci, Ekrem Buğra (2001), “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)”, *Türk Tarih Kurumu Vakfı Belleten Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 244, Aralık, (960-1005).
- Ekinci, Ekrem Buğra (2006), *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2004), *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Ekinci, Ekrem Buğra (2001), “Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 1, (59-72).
- Eryılmaz, Bilal (2011), *Kamu Yönetimi Düşünceler/Yapılar/Fonksiyonlar/Politikalar*, Güncellenmiş ve İlaveli 4. Baskı Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer (2010), *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Düzenlemeler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Feyzioğlu, Hamiyet Sezer - Kılıç, Selda (2005), “Tanzimat Arifesinde Kadılık- Naiplik Kurumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 38, (31-53).

- Gür, Refik (1977), *Mecelle*, 3.b..
- Güriz, Adnan (2003), *Hukuk Felsefesi, Siyasal Kitabevi*, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf (1995), *XIV,XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.b., Ankara.
- İnalçık, Halil (2000), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul.
- Karatepe, Şükrü (2004), *Osmanlı Siyasal Kurumları Klasik Dönem*, Dördüncü Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, Kemal K. (2002), *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, İmge Yayınları, Ankara.
- Kaya, Kemal (2007), "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26 Sayı: 41, (101-112).
- Muddazir, Abdürrahim (1992), "Hukuki Kurumlar", *İslam Şehri*, (Çev.Elif Topçugil), Ed. R.B.Serjeant, Ağaç Yayınları, İstanbul, (51-65).
- Okumuş, Ejder (2005), "Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, (45-51).
- Ortaylı, İlber (1994), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1976), "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, (95-107).
- Ortaylı, İlber (2010), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1975), "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, (117-128).
- Özkorkurt, Nevin Ünal (2007), "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da Ve Günümüz Türkiye'si'nde Yargıya Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 2, (225-242).
- Pul, Ayşe (2008), "Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, Temmuz, (211-238).
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996), "Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremaneti'nin Kuruluşu ve Şehremaneti Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:3, Mayıs, (75-82).
- Sezgin, Murat (2008), *Türkiye'de Belediyeleşme Süreci (1854-1997)*, Tablet Yayınları, 1. Baskı, Konya.
- Şengül, Ramazan (2011), *Yerel Yönetimler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1965), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Basımevi), 8. Seri, Ankara.
- Yılmaz, Musa K. (2009), "İslam Devletinin İlk Anayasası: Medine Vesikası", *Köprü*, S.105, (127-140).
- Zürcher, Erik Jan (2001), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.